

67. KREUTZWALDI PÄEVADE KONVERENTS

Kilplasest ja kratist tehisintellektini:

loodus, loovus ja
tehnoloogia

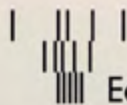

Lydia
Koidula
180

Friedrich
Reinhold
Kreutzwald
220

Eesti Kirjandusmuuseumis
19.–20. detsember 2023

Eesti Kirjandusmuuseum

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

**67. KREUTZWALDI PÄEVADE
KONVERENTS**

**Kilplasest ja kratist
tehisintellektini:
loodus, loovus ja tehnoloogia**

**19. JA 20. DETSEMBRIL
EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS**

KAVA JA TEESID

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2023

Konverentsi korraldab
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Konverentsi toetab
Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (projekt EKM 8-2/20/3).

Kaane kujundus Gabriel Mileiko,
krati on joonistanud tehisintellekt.

Toimetajad: Ave Goršič, Astrid Tuisk
Keeletoimetajad: Kanni Labi, Tiina Mällo
Kujundaja ja küljendaja: Siret Roots

© Autorid, 2023

© Eesti Kirjandusmuuseum, 2023

ISBN 978-9916-659-88-5

SISUKORD

KAVA	5
TEESID	9
Jaan Aru Loovus tehisaru ajastul	9
Mark Fišel Väheste ressurssidega soome-ugri keelte keeletehnoloogia: milleks ja kuidas?	10
Helen Eenmaa Personliseeritud, automatiseeritud, õiglane maailm	11
Klaus Jõgi, Ave Goršič Kuidas treenida Kreutzwaldi	13
Andres Karjus Suured keelemudelid tekstianalüütika kontekstis	14
Marin Laak Kalevipoja hobune: tehistaibuga uudismaal	16
Inna Lisniak Preservation and Transformation of Ukrainian Folklore in the Conditions of War 2022	18
Kristi Metste, Riina Raudson Heinrich Rosenthali perekonnaalbum kui kultuuriloo allikas ja artefakt	20
Sirje Olesk Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse kontekst	23
Janika Oras, Žanna Pärtlas, Mari Kaisel, Hans-Gunter Lock, Tanel Torn Seto mitmehäälse laulu digiõppevahendi loomine: lähtekohad ja esmased lahendused	25
Tõnis Parksepp „Kalevipoja“ algupärasest ehk mida tehisintellekt (veel) ei mõista	27
Olha Petrovych Artificial Intelligence and Lydia Koidula's Creativity: Opportunities and Challenges in the Digital Educational Environment	29
Triinu Pihus Tehisintellekti võimalused ja väljakutsed hariduses	31
Vivian Puusepp Kes on selle teksti autor? Tehisintellekti rollist teksti loomes lähtuvalt laiendatud vaimu kontseptsioonist	32
Anu Raudsepp Eestlaste minevikukäsitluse muutused eepose „Kalevipoeg“ trükiväljaannetes ja tõlgetes	33
Andrus Tins Tehistaip – kas inspiratsiooni või hirmude allikas? Eesti veebikogukondade lood tehisintellekti teemadel	34
Kadri Vider Kuidas me suhtleme tehistaibuga?	36
ESITLUSED	37
Armas hiilgav laulik. Ivar Ivaski ja Marie Underi kirjavahetus 1957–1958	37
Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Lydia Koidula kirjavahetus 1867–1873	39
Translation and Literary Multilingualism. Methis. Studia Humaniora Estonica, 31/32, 25. köide, erinumber „Tõlkimine ja kirjanduslik mitmekeelsus“	41
Inimene muutub ajas. Kuuendat põlve õpetaja. Jaan Ross	43
Lükata-tõmmata, hargiga-roobiga / Push-Pull, with Oven Fork and Poker	45

TEISIPÄEV, 19. DETSEMBER

- 10.00–11.15 **Avamine.** Juhatab Ave Goršič
- Piret Voolaid: **Eesti Kirjandusmuuseumi aasta 2023**
- Koostöölepingu allkirjastamine Eesti Kirjandusmuuseumi ja Kõrgema Kunstikooli Pallas vahel**
- Kõrgema Kunstikooli Pallas näituse „Kilplasest ja kratist tehisintellektini: loodus, loovus ja tehnoloogia“ avamine.** Pille Johanson
- 11.15–12.15 **Peaettekanne.** Mark Fišel **Väheste ressurssidega soome-ugri keelte keeletehnoloogia: milleks ja kuidas?**
- 12.15–13.15 Lõuna
- 13.15–14.45 **I paneel.** Juhatab Eve Annuk
- Helen Eenmaa **Personaliseeritud, automatiseeritud, õiglane maailm**
- Tõnis Parksepp **„Kalevipoja“ algupärast ehk mida tehisintellekt (veel) ei mõista**
- Marin Laak **Kalevipoja hobune: tehistaibuga uudismaal**
- 14.45–15.00 Kohvipaus

TEISIPÄEV, 19. DETSEMBER

15.00–16.00 **II paneel.** Juhatab Maarja Hollo

Anu Raudsepp **Eestlaste minevikukäsitluse muutused eepose „Kalevipoeg” trükiväljaannetes ja tõlgetes**

Sirje Olesk **Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse kontekst**

16.00–16.30 **Ivar Ivaski stipendiumi väljakuulutamine**

16.30–16.45 Kohvipaus

16.45–17.25 **Esitlused.** Juhatab Helle Maaslieb

1. „Armas hiilgav laulik. Ivar Ivaski ja Marie Underi kirjavahetus 1957–1958”. - Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale, 28. vihik. Toimetaja Tiina Saluvere, saatesõna Tiina Ann Kirss ja Marin Laak.
2. „Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Lydia Koidula kirjavahetus 1867–1873”. 2., täiendatud ja parandatud trükk 1962. a väljaandest. Toimetajad Mart Lepik (1962), Kanni Labi (2023).
3. „Translation and Literary Multilingualism”. Methis 31-32, 25. köide, ingliskeelne kaksiknumber. Külalis-toimetajad Daniele Monticelli, Maris Saagpakk ja Anna Verschik.
4. „Inimesed muutuvast ajast. Kuuendat põlve õpetaja”. Jaan Ross.
5. „Lükata-tõmmata, hargiga-roobiga”. Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 16. Kaks CD ja tekstiraamat. Koostanud Katariin Raska, Leanne Barbo ja Natali Ponetajev.

KOLMAPÄEV, 20. DETSEMBER

10.00–11.00 **Peaettekanne.** Juhatab Tõnno Jonuks

Jaan Aru **Loovus tehisaru ajastul**

11.00-11.15 Kohvipaus

11.15 - 13.15 **I paneel.** Juhatab Mari Sarv

Andres Karjus **Suured keelemudelid tekstianalüütika kontekstis**

Kadri Vider **Kuidas me suhtleme tehistaibuga?**

Andrus Tins **Tehistaip – kas inspiratsiooni või hirmude allikas? Eesti veebikogukondade lood tehisintellekti teemadel**

Vivian Puusepp **Kes on selle teksti autor? Tehisintellekti rollist tekstiloomes lähtuvalt laiendatud vaimu kontseptsioonist**

13.15–14.15 Lõuna

14.15–15.45 **II paneel.** Juhatab Astrid Tuisk

Janika Oras, Žanna Pärtlas, Tanel Torn, Mari Kaisel, Hans-Gunter Lock **Seto mitmehäälse laulu digiõppevahendi loomine: lähtekohad ja esmased lahendused**

KOLMAPÄEV, 20. DETSEMBER

Triinu Pihus Tehisintellekti võimalused ja väljakutsed hariduses

Olha Petrovych Artificial Intelligence and Lydia Koidula's Creativity: Opportunities and Challenges in the Digital Educational Environment

15.45-16.00 Kohvipaus

16.00–17.15 **III paneel.** Juhatab Risto Järvi

Inna Lisniak Preservation and Transformation of Ukrainian Folklore in the Conditions of War 2022

Kristi Metste, Riina Raudson Heinrich Rosenthali perekonnaalbum kui kultuuriloo allikas ja artefakt

Klaus Jõgi, Ave Goršič Kuidas treenida Kreutzwaldi?

Konverentsi on võimalik jälgida
ka Kirmus TV vahendusel
www.kirmus.ee

Loovus tehisaru ajastul

JAAN ARU

TARTU ÜLIKOOLI ARVUTITEADUSE INSTITUUT

Kas kaasaegsed tehisaru (AI) süsteemid on inimestega sama loovad või isegi loovamad kui inimene? Et sellele küsimusele vastata, peame paremini aru saama, mis on tehisaru praegune võimekus ja mis on loovus. Tehisaru suudab tõepoolest luua mitmeid tulemusi, mis trumpavad üle keskmise inimese loovuse. Seega peame lähemalt vaatama, kas loovuse juures on olulisi aspekte, mida generatiivne AI ei suuda tabada. Toon esile, et tehisaru ise ei soovi midagi, muuhulgas ei soovi ta ka midagi luua. Ta on nagu ülivõimas tööriist. Seega kerkib küsimus, kuidas neid tööriistu kõige paremini kasutada. Milline saab olema selliste AI-tehnoloogiate mõju lastele ja haridussüsteemile? Laiendades seda teemat, on oluline arutleda, kuidas AI ja inimese loovuse koosmõju mõjutab innovatsiooni ja kunsti valdkonda. Kas AI võib aidata inimesi või hoopis piirata nende loovust? Kuidas saab haridussüsteem kohaneda ja kasutada AI-d õpilaste loovuse arendamiseks, säilitades samal ajal kriitilise mõtlemise ja inimliku intuitsiooni? Need on küsimused, mis vajavad sügavat analüüsi ja arutelu, et mõista AI täielikku potentsiaali ja selle mõju meie tuleviku loomevõimele.

Väheste ressurssidega soome-ugri keelte keeletehnoloogia: milleks ja kuidas?

MARK FIŠEL

TARTU ÜLIKOOLI ARVUTITEADUSE INSTITUUT

Tehisintellekti valdkonnas on viimastel aastatel toimunud drastilised muutused, eelkõige seoses selliste suurte keelemudelite nagu ChatGPT loomisega. Neil muutustel on olnud erinev mõju rohkete ressurssidega keeltele (nagu inglise, saksa) ja nappide ressurssidega keeltele (sh eesti keel), kuna suured keelemudelid on äärmiselt andmenäljased ega pruugi olla realistlikult kättesaadavad keeltele, mille andmetest jääb väheks. Käesolev ettekanne käsitleb suurte keelemudelite mõju ja tähtsust tänapäeva tehisintellekti valdkonnas. Keskendume eelkõige soome-ugri keelkonna väga väheste ressurssidega keeltele, sh võru, liivi ja mitmed teised. Arutleme, mida saab realistlikult teha nende keelte loomuliku töötluse osas ja esmalt, mis on nende jõupingutuste motivatsiooniks. Näitame ka seniseid tulemusi masintõlkes, kõnesünteesis ja keelemudelites.

Personaliseeritud, automatiseeritud, õiglane maailm

HELEN EENMAA

TARTU ÜLIKOOLI JOHAN SKYTTE POLIITIKAUURINGUTE INSTITUUT

On teada, et paljud vilistlased on valmis oma ülikooli annetustega toetama, kui sellega kaasneb isiklik tänu ning kui neile näidatakse ja kirjeldatakse, milline saab olema nende annetuse mõju teistele inimestele. See on üks paljudest nügimisevõimalustest. Tean oma kogemusest, kui hästi see töötab.

Ratsionaalsete otsuste toetamine ja seejuures ka otsustusprotsesside automatiseerimine võib olla väga mõttekas. Kahnemann, Sibony ja Sunstein näitavad hiljutises raamatus, kuidas see vähendab oluliselt ebaõiglast kohtlemist paljudes avaliku elu valdkondades meditsiinist kuni kohtumenetluseni. Kui automatiseerimist hinnata moraalifilosoofia vaatepunktist, siis kindlasti küsime, kui palju me võime inimeste valikutesse sekkuda ilma, et me sellega hakkaks õigustamatult piirama nende vabadust, loovust ja isikupära. Meile on tähtis, et me saaksime tegutseda vabalt ja et meie eelistused tuleksid meie valikutes esile.

Kui otsuste toetamine avaliku elu korraldamisel toimub tehnoloogiliste vahenditega ja massiliselt, on selle hinnaks inimeste vabadus ning ei saa jätta vastamata järgmistele küsimustele: Millised sekkumised inimese valikutesse

(kas tema enda või ühiskonna heaolu nimel) on õigustatud juhul, kui laiaulatuslik ja igal hetkel paindlik otsuste toetamine võib olla kohandatud ka isiku eripäradele, luues sel juhul justkui personaliseeritud norme? Mil määral on personaliseerimine õiglane ning milline isik või komisjon peaks otsustama algoritmi sekkumispiiride üle ning tagama nende kooskõla õigusriigi põhimõttega?

See on väljakutse, mis sunnib üle vaatama seni kehtinud eeldusi. Oleme eeldanud, et ühiskonnas luuakse korda normide abil ning õigusriiklust kaitseb eelkõige õigusnormidele tuginev valitsemine. Ent võib-olla viivad meid paremini edasi mõtted, mida kirjeldavad Glen Weyl ja Audrey Tang. Nad näevad tehnoloogilistel ja poliitilistel süsteemidel piisavalt palju sarnasusi, et nende kahe sünteesi abil luua palju parem viis vabadusi kaitsta.

Kuidas treenida Kreutzwaldi

KLAUS JÕGI

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI IT-TÖÖRÜHM

AVE GORŠIČ

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI RAHVALUULE ARHIIV

Digiarengust hõivatud ajajärgul, kus maailma meeli köidavad tehistaibu pakutavad võimalused, selle arendamiseks vajalikud ressursid ja sellega seotud potentsiaalsed ohud kasutajate jaoks, võtame endile vabaduse tuua kokku hinnatud analoogiline minevik ja hulga küsimusi tekitav digitaalne olevik. Meie poolt pakutu ei ole sisult küll teaduslik ettekanne, kuid võimaldab siiski teha sissevaate ühe juturoboti teekonda teaduslikus kontekstis.

Eesti Kirjandusmuuseumi projektijuhi Klaus Jõgi käe all on konverentsi ajaks kasvanud oma digikratt, kellele on sisse söödetud ja antud ülesandeks ära seedida Friedrich Reinhold Kreutzwaldi puudutav materjal. Milliste tulemusteni on võimalik jõuda juturobotit Kreutzwaldiks treenides, me püüamegi näha.

Suured keelemudelid tekstianalüütika kontekstis

ANDRES KARJUS

TALLINNA ÜLIKOOLI HUMANITAARTEADUSTE INSTITUUT;
ESTONIAN BUSINESS SCHOOL

Suured keelemudelid (LLMid) on suurepärase võimaluse humanitaar- ja sotsiaalteadustes tekstide suuremahuliste analüüside teostamiseks, toetades ja automatiseerides ülesandeid, mis siiani on paljuski olnud inimteadlaste pärusmaa. Ettekanne kirjeldab süstemaatilist kvalitatiiv-kvantitatiivset segameetodite raamistikku, mis ühendab ekspertteadmised, masinate töötlemisvõimekuse ja statistilise analüüsi, pannes erilist rõhku läbipaistvusele ja replitseeritavusele. Illustratsiooniks on toodud 16 masintoetatud analüüsi, mis hõlmavad keelelist ja diskursuseanalüüsi, leksikaalse semantilise muutuse tuvastamist, intervjuuanalüüsi, ajalooliste sündmuste põhjuste tuletamist ja tekstikaevandamist, poliitilise hoiaku tuvastamist, teksti ja ideede taaskasutamise tuvastamist, kirjanduse ja filmi žanrituvastust; tekstist sotsiaalvõrgustike tuletamist, automaatset leksikograafiat ja puuduvate tekstiliste metaandmete täiendamist. Erinevalt inglise keele kesksest kirjandusest LLMi uute kasutusvõimaluste kohta käsitletakse siin näiteid, mis hõlmavad väiksemaid keeli, sealhulgas eesti keelt, ja ajaloolisi tekste, mida võib olla moonutanud digitaliseerimine. Need juhtumiuuringud näitavad,

et juba praeguse põlvkonna LLMide analüütilised otsused lähevad lähedalt kokku inimekspertide omadega, peegeldades ka teisi hiljutisi uurimistöid LLMide rakendatavuse kohta (vt Gilardi jt 2023, Ziems jt 2023). Juhtumiuuringute replikatsioonid (Mulder jt 2023, Sobchuk jt 2023, Kanger jt 2022) illustreerivad, kuidas ülesandeid, mis varem võisid nõuda kuudepikkust meeskonnatööd ja/või keerulisi arvutuslikke lähenemisi, saab nüüd LLMi toega teadlane teostada oluliselt väiksema ajakuluga.

Kalevipoja hobune: tehistaibuga uudismaal

MARIN LAAK

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI EESTI KULTUURILOOLINE ARHIIV

Ettekandes lähtun varasema arvutiprojekti tulemustest, milles kirjandusliku teksti uurimiseks kasutati spetsiaalselt arendatud tarkvaraplatvormi. Kultuuris oluline kirjanduslik alustekst tuli sellise platvormiga töötamisel nii-öelda tükeldada väiksemateks ühikuteks, seejärel leida ja seostada nendega suurel hulgal mitmesuguseid, eri meediumidest pärit teisi tekste, defineerida ja ka selgitada alusteksti ja uute tekstide seoseid. Selleks, et projekti tulemused nooremal põlvkondal kõnetaksid, tuli lähteülesande järgi otsida uusi tekste retrospektiivselt, alustades kaasaegsest popkultuurist. „Kalevipoja” kui alusteksti uurimisel vastavalt selleaegse „uue tehnoloogia” nõuetele ilmnes Friedrich Reinhold Kreutzwaldi teose kui kunsteeose poeetika küsimus, mis omakorda viis eeose teksti sisemise, intratekstuaalse korrapära, temaatiliste radade ja nende võrgustike avastamiseni. Selgus, et eeos on komponeeritud vertikaalselt täisteksti läbivate poeetiliste kujundite ja nende ahelate kaudu, milles autor on kujundi tähendusi varieerinud ja gradatsiooniliselt, aste-astmelt võimendanud. Tõestasime, et „Kalevipoja” kui tüviteksti mõju eesti kultuuriruumis on toimunud nn uute kultuuriliste radade kaudu, milles (rahvaluule) arhitektid, eeose alustekst, modernne luule, popkultuuri tekstid jm on seotud. Sellis-

TEESID

teks gradatsiooniliselt varieeritavateks tähenduslikeks kujunditeks on eeposes näiteks kivi, piiga, mõök ja uni. Siinses ettekandes uurin „Kalevipoja” radade teemat edasi nüüdisaegse tehistaibu abiga, seades eesmärgiks tuua välja „hobuse” kui Kreutzwaldi eepose tekstis korduva arhetüüpse sümboli esinemist, varieerumist ja tähendusi ning avastada ka tehistaibu kui nüüdisaegse võimsa tööriista kasutusvõimalusi kirjandusteaduslikul uudismaal.

Preservation and Transformation of Ukrainian Folklore in the Conditions of War 2022

INNA LISNIAK

M. RYLSKY INSTITUTE OF ART STUDIES, FOLKLORISTICS AND ETHNOLOGY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES;
ESTONIAN FOLKLORE ARCHIVES OF ESTONIAN LITERARY MUSEUM

The second year of the full-scale Russian invasion of Ukraine did not stop the development of the national and cultural movement. On the contrary, we are observing a significant rise in all the manifestations of nationalism in the daily life of Ukrainians.

Ukrainian folklorists continue to collect material in de-occupied and the front line villages territories (Kharkiv region). Changes can be observed in the singing style of the performers. Well-known folklore groups, such as Bozhychi and Horeya Kozatska, give concerts of traditional music not only in Ukraine, but also abroad.

Performers of the popular sphere have started to turn to folklore sources more often. They use such genres of Ukrainian folklore as curses, teasing, cursing, and calendar ritual songs.

The publishing sphere has been supplemented with a number of studies on folklore topics, which were received by libraries throughout Ukraine (multi-volume publica-

tions of the Institute of Art History of Folklore and Ethnology of the National Academy of Ukraine).

To preserve the song heritage, Ukrainian sound archives were transferred to Warsaw (Poland), Vilnius (Lithuania), and Tartu (Estonia). Thanks to the initiative and technical support of the American Folklore Society and Indiana University (Bloomington, USA), many public and private audio, video, and graphic collections were uploaded to cloud storage.

Heinrich Rosenthali perekonnaalbum kui kultuuriloo allikas ja artefakt

KRISTI METSTE

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI EESTI KULTUURILOOLINE ARHIIV

RIINA RAUDSON

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGU

Ajaloo säilitamine on keerukas protsess, mis eeldab paljude spetsialistide koostööd. Lisaks ajalooliste dokumentide kogumisele, arhiveerimisele, sobivate hoiutingimuste loomisele on mõnikord vajalik ka füüsiline sekkumine arhivaali seisukorda, et tagada sisu ja vormi edasikandumine läbi aja.

Heinrich Rosenthali (1846–1916), meie rahvusliku liikumise tegelase 1887. aastast pärit perekonnaalbum jõudis Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi 10. augustil 1944. Selle deponeeris meile Edith Rosenthal (snd Lipp), Heinrich Rosenthali vanema poja Elmari abikaasa, kes hiljem nõustus albumi müüma. Albumist ja sellest eraldi, lahtiselt saadud fotodest moodustati Heinrich Rosenthali fotokogu (EKM EKLA, fond 38), mis sisaldab 183 fotot, 138 fotot albumis, 45 fotot lahtiselt. Vanim foto albumis pärineb aastast 1850, kõige hilisema daatumiga foto aastast 1918.

Rosenthali fotokogu on olnud peamisi visuaalse informatsiooni allikaid Jannsenite ja Rosenthalide perekonna kohta. Kõige enam leidubki siin fotosid perekonnaliikmetest, aga

TEESID

on ka fotosid sõpradest-tuttavatest ja, nagu perekonnaalbumite puhul sageli, ka identifitseerimata ja tulevikule tundmatuks jäänud inimestest.

Aegade jooksul on sellegi kogu fotodest valmistatud tagatis- ja kasutuskoopiaid vastavalt oma aja tehnilistele võimalustele. 1972. aastal on näiteks albumisse kuuluvad fotod kirjandusmuuseumi laboris tervikuna ümber pildistatud ning käesoleva taastamistöe käigus valmistasime kõigist albumi fotodest ka digikoopiaid.

Album on praeguseks ligi 140 aastat vana ja ehkki kannab kulumise märke, on tänu vastutustundlikule kasutamisele suhteliselt hästi säilinud. Et tagada selle säilimine ka edaspidi, otsustasime albumi möödunud aastal konserveerida, pidades silmas ka Lydia Koidula 180. ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi 220. sünniaastapäeva käesoleval aastal.

Album on köidetud puukaanelise liimköitega, kaante katematerjaliks tekstiil. Köitel on lukkum, esikaant kaunistab graveeringutega metallpanus, tagumisel kaanel on metalljalad. Sisuploki lõige on kullatud. Sisuploki lehed on omavahel ühendatud kangaribadega. Lehtedel on taskud, kuhu saab sisse libistada fotod.

Köite selg oli tugevalt kahjustunud, tekstiil kulunud ja osaliselt rebenenud, seljapapp osaliselt puudu, rebenenud ja vildistunud. Köite kaaned olid peaaegu täielikult sisuplokist eraldunud. Sisuplokki koos hoidev tekstiil oli

osaliselt rebenenud ja rabadaks muutunud, paberist fototaskute servad rebendite ja puuduvate osadega.

Konserveerimise eesmärk oli muuta album paremini kasutatavaks. See hõlmas köite selja parandamist, sisuploki ja kaante ning sisuploki lehtede ühenduse taastamist, fototaskute paberi rebendite korrastamist.

Taastamise käigus sai originaalkangas köite seljal toetatud uue kangaga ning köide sai ka uue arhiivipüsiva seljapapi. Sisuploki lehtede omavaheline ühendus sai parandatud ja tugevdatud, samuti on taastatud sisuploki ja kaante ühendus. Lehtedel sai tehtud vajalikud paberiparandused ja puuduvate osade asendamised uue paberiga. Köide on taas terviklik ja käsitsetav.

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse kontekst

SIRJE OLESK

EESTI KIRJANDUSMUUSEUM, EMEERITUS

Aastatel 1867–1873 pidasid Friedrich Reinhold Kreutzwald (Võrus) ja Lydia Jannsen (Tartus) kirjavahetust, millest on säilinud 94 kirja. See kirjavahetus on üks kõige ehedamaid ja hinnalisemaid allikaid eesti rahvusliku liikumise aja ja meie kahe kirjandusklassiku isiku tundmaõppimiseks.

Kreutzwald ja Koidula said elu jooksul silmast silma kokku tõenäoliselt vaid kolm korda, ent kirjavahetusest selgub, et teise olemasolu oli nende elus otsustava tähtsusega. Kui liikumine oli piiratud ja muud vahendid suhtlemiseks puudusid, oli kirjade osa väga oluline nii vahetus suhtlemises kui hiljem selle tunnistamises.

Seda kirjavahetust on nüüdseks avaldatud kokku kolm korda. Esiteks aastatel 1910–1911 originaalkujul (trükitud on ka saksakeelsed osad, neile on lisatud tõlge eesti keelde); 1962. aastal ainult eesti keeles, kuid kommenteeritult ja 2023. aastal täiendavate kommentaaridega (kuid taas vaid eesti keeles). Esimese väljaande koostas ja kommenteeris Karl Leetberg, välja andis Eesti Kirjanduse Selts. Teine väljaanne tehti kirjandusmuuseumis Mart Lepiku juhtimisel; saksakeelsed osad tõlkis Kreutzwaldi kirjades Betti Alver ja Koidula kirjades Leo Anvelt. Kolmanda välja-

ande aluseks võeti teine väljaanne, selle tekste toimetas ja kommentaare täiendas Kanni Labi.

Kreutzwaldi säilinud kirjavahetust on publitseeritud aastatel 1953–1979 kirjandusmuuseumis koostatud Kreutzwaldi kirjavahetuse kuueköitelises väljaandes, mille tegijad (siis veel elus olevad Eva Aaver, Heli Laanekask ja Abel Nagelmaa) pälvisid Nõukogude Eesti teaduspreemia.

Koidula säilinud kirjadest on avaldatud väiksem osa; ülejäänud on arhiivis hoiul. Koidula kirju kuues köites kavatseti kirjandusmuuseumis samuti välja anda, see jäi muutunud oludes ära.

Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetuse kontekstiks on nende muud kirjad, nende teosed, nende kaastööd selleaegsetes ajalehtedes ja neid tundnud inimeste mälestused, kuni seda materjali oli veel võimalik koguda. Suurema osa kontekstist kujundavad aga kõik hilisemad uurimused ning arhiivimaterjali ja uurimuste põhjal kirjutatud fiktsionaalsed teosed, peamiselt näidendid, peamiselt Koidulast (autoriteks Aino Kallas, Hella Wuolijoki, Ester Ståhlberg, Artur Adson, Aino Undla-Põldmäe, Kulno Süvalep, Loone Ots).

Seto mitmehäälse laulu digiõppevahendi loomine: lähtekohad ja esmased lahendused

JANIKA ORAS

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI EESTI RAHVALUULE ARHIIV

ŽANNA PÄRTLAS

EESTI MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA

MARI KAISEL

EESTIMAA LOODUSE FOND

HANS-GUNTER LOCK

EESTI MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA ; EESTI KUNSTIAKADEEMIA

TANEL TORN

TARTU ÜLIKOOL

Ettekanne tutvustab loovuurimusprojekti „Seto mitmehäälse laulu õpetamine alternatiivse noodikirja abil“ lähtekohti ja eesmärke, projekti esimese etapi käigus esile kerkinud teoreetilisi küsimusi ning läbiviidud katsete tulemusi. Projekti eesmärgiks on luua seto leelo viiside visualiseerimissüsteem koos veebilahendusega ja seda süsteemi kasutav digiõppevahend, mis aitaks tänapäeva õppijatel mõista leeloviiside ülesehitust ja iseseisvalt laulmist harjutada.

Ettekandes selgitame, miks luua alternatiivi tänapäeval kasutatavale 5-joonelisele noodikirjale. 1) Kirjaliku euroopaliku muusikakultuuri kontekstis sündinud noodikiri

ei sobi põhimõtteliselt seto erilise arhailise muusikalise stiili visualiseerimiseks. 2) Senine praktika näitab, et ehkki muusika visualiseerimine on paljudele seto leelo õppijatele toeks, on sel puhul otstarbekam kasutada 5-joonelisest noodikirjast oluliselt lihtsamini arusaadavat visuaali koos heliväljundiga.

Arutleme küsimuste üle, mis on kerkinud töö käigus, otsides mõistlikku kompromissi vana stiili võimalikult paljusid eripärasid arvestava, tehnoloogiliselt teostatava ja pedagoogiliselt efektiivse vahel. Oleme töö algetapis püüdnud arvestada ka kaugemat perspektiivi pakkuda lauljatele vahendeid, mis aitaksid tänapäevasest muusikalisest mõtlemisest „lahti lasta” – ehk siis visuaalseid ja kuuldelisi lahendusi, mis aitaksid lauljatel omandada vanale suulisele traditsioonile eriomaseid muusikalisi väljendusvahendeid (mikrotonaalsus, helikõrguse märkamatu tõus ja järsk langetamine, viisivarieerimine). Kuna alternatiivne noodikiri on vajalik eelkõige muusikahariduseta lauljate jaoks, tuleb katsetada, milline märkimisviis tundub just neile lihtne ja arusaadav (meil muusikutena on raske selle üle otsustada). Tehnoloogiliste lahenduste otsimisel on esimeseks eesmärgiks olnud olemasolevate programmide testimine, mille puhul probleeme tekitab see, et need on loodud, lähtudes tänapäeva läänelikust muusikalisest praktikast.

Lisaks teoreetilisele arutelule tutvustame senistes katsetes sõelale jäänud praktilisi lahendusi ning nendega edasi töötamise perspektiive.

„Kalevipoja“ algupärast ehk mida tehisintellekt (veel) ei mõista

TÖNIS PARKSEPP

„UGALA“ TEATER, DRAMATURG

Tavapäraselt käsitletakse ilukirjanduses mõjusid kahetiselt. Esiteks vaadeldakse teoste sünnitingimusi ja teiseks otsitakse tekstidevahelisi (intertekstuaalseid) linke. Mõju ise on aga üldjuhul midagi negatiivset: olles mõjutatud eelkäijast, on järeltulija teisejärguline, kuna jäi oma ideedega hiljaks. Minu valmiv doktoritöö „Kuidas lugeda mõju“ pakub tavapärase mõjude uurimise kõrvale täiendava viisi. Minu käsitus põhineb Harold Bloomi ja Paul de Mani vastandlikul arusaamal retoorikast ja nende vaadetest lähtuvalt olen välja arendanud meetoodika, kuidas võrrelda teoste narratiive. Tähtis ei ole mitte teoste ilmumise kronoloogia või kultuuriline tähtsus (ammugi mitte autori tahe), vaid troopide kaudu selgitatav mitmetähenduslikkus (ka mõjus). Troop ise ei ole ainuüksi ühe fraasi seletust võimaldav poeetiline vormel, vaid terve loo või selle osiste loomise alusprintsip. Eelkäija varasemalt kultuuriruumis olevaid tähendusi ei võeta järeltulija teksti üle otse (n-ö plagieerides), vaid neile vastandutakse ja esitatakse omas teisendatud versioonis uuesti. Sellest põhimõttest lähtuvalt ma analüüsingi, kuidas Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoega“ (1857/1861) on võimalik lugeda Johann Wolfgang von Goethe „Fausti“ (1808/1832) ja Sophoklese „Kuningas Oidipuse“ (~429 eKr)

TEESID

loo edasiarendusena. Sest erinevalt oma algversioonist on „Kalevipoeg” retooriliselt saavutanud midagi sellist, mida tehisintellekt ei mõista (luua) ja mida kirjandusteaduses peetakse õigustatult algupäraks.

Artificial Intelligence and Lydia Koidula's Creativity: Opportunities and Challenges in the Digital Educational Environment

OLHA PETROVYCH

VINNYTSIA MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY;
ESTONIAN FOLKLORE ARCHIVES OF ESTONIAN LITERARY MUSEUM

This paper aims to highlight the opportunities and challenges presented by artificial intelligence (AI) in enhancing literary education, with a specific focus on the literary heritage of Lydia Koidula.

In the rapidly evolving digital era, AI has emerged as a transformative force in education. By embracing AI as an educational tool, this paper aligns with the Global Education 2030 Agenda (UNESCO, 2021) and empowers both teachers and students. The paper also discusses AI's capacity to generate creative content, from images and music to videos and animations, offering novel ways to engage students in the learning process. AI has the potential to revolutionize the way students engage with literature.

Koidula's works, with their rich cultural and historical significance, provide an intriguing backdrop to investigate how AI can be harnessed to deepen students' understanding and appreciation of her creativity.

This paper presents a range of innovative ways to incorporate AI into educational settings to enhance students' learning experiences. These approaches can include AI as an opponent; AI as a mentor; AI as a personal tutor; language learning and support using AI; AI-driven assessments; AI as a teacher's assistant. Thus, AI-driven tools and platforms that facilitate personalized learning, adapt to individual student's needs, and promote critical thinking and creativity will be discussed.

The importance of integrating AI into education responsibly, critically, and ethically is emphasized. Such a technology complements, rather than replaces, the teacher's activities in education.

In summary, this paper explores how the integration of AI into education can enrich the study of Koidula's heritage, offering innovative teaching approaches, fostering creativity, and preparing students for the demands of the 21st century. Ethical considerations and responsible AI use remain paramount in this educational evolution.

References:

UNESCO 2021. AI and education: Guidance for policy-makers. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709> (accessed on October 5, 2023). DOI: 10.54675/PCSP7350.

Tehisintellekti võimalused ja väljakutsed hariduses

TRIINU PIHUS

MIINA HÄRMA GÜMNAASIUM

Tehisintellekt on tulnud, et jääda, ning seda ka hariduses. Õpetajad ja õpilased seisavad taas väljakutsete ees ning peavad otsustama, kuidas hakkab tehisaju areng muutma õppimist ja õpetamist. Kas tegu on akadeemilist ebaausust toetava tööriistaga või hoopis suurepärase abivahendiga õppimise tõhustamiseks ning õppija teadmiste arendamiseks? Kuidas võiks olla tehisintellekti võimalused kaasatud õppetöösse ning millised on eetilised piirangud? Heidame põgusa pilgu õpetajatöös igapäevaselt ette tulevatele väljakutsetele tehisaju ajastul ning mõtleme, millised võiks olla võimalused, kuidas kiirel tempol arenevat tehisaju tehnoloogiat hariduse hüvanguks tööle panna.

Kes on selle teksti autor? Tehisintellekti rollist tekstiloomes lähtuvalt laiendatud vaimu kontseptsioonist

VIVIAN PUUSEPP

TARTU ÜLIKOOL, TEOREETILISE FILOSOOFIA ÕPPETOOL

ChatGPT ja teiste tekstirobotite kiire areng raputab tavaarusaama teksti autorlusest ja tekitab uusi küsimusi. Kui ma kasutan artikli või ettekande kirjutamisel tekstiroboti abi, siis kas tekstirobotit tuleks käsitleda ühe allikana teiste seas, pelga tööriistana või ettekande kaasautorina? Kas tehnoloogia areng sunnib meid muutma autori mõistet?

Oma ettekandes uurin võimalust käsitleda tekstiloomes inimese ja tehisintellekti koostööd nn laiendatud vaimu kontseptsioonist lähtuvalt. Laiendatud vaimu teesi kohaselt võivad inimese tunnetuslikud protsessid laieneda väljapoole tema aju ja keha piire, hõlmates väliseid protsesse osana tunnetuslikust süsteemist. Uurin võimalust rääkida laiendatud autorist, mille puhul on inimese tekstiloomeprotsessid tekstiroboti abil laiendatud.

Eestlaste minevikukäsitlemise muutused eepose „Kalevipoeg” trükiväljaannetes ja tõlgetes

ANU RAUDSEPP

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI EESTI KULTUURILOOLINE ARHIIV; TARTU ÜLIKOOLI AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi (1803–1882) elutöö tuntuim saavutus on eepos „Kalevipoeg”. Seda teatakse nii Eestis kui mujal maailmas eri keeltes avaldatud Eestit tutvustavast Vikipeedia artiklist. Ligi 150 aasta jooksul on „Kalevipojast” ilmunud 19 eestikeelset trükki ja hulk tõlkeid paljudesse võõrkeeltesse. Seetõttu tuleb Viru lauliku Kreutzwaldi 220. sünniaastapäeval tema suurele panusele Eesti kultuurilukku tagasi vaadates kõnelda ka „Kalevipojast”.

Käesoleva ettekande eesmärk on võrrelda eepose Eestis avaldatud eesti-, saksa- ja venekeelsete väljaannete eestlaste minevikukäsitlemist puudutavat sõnavara, et tuua välja aja jooksul eepose teksti redigeerimisel tehtud muutused. Neid aitavad mõista ja seletada siinses ühiskonnas eri aegadel kehtinud väärtushoiakud ja tsensuur.

Tehistaip - kas inspiratsiooni või hirmude allikas? Eesti veebikogukondade lood tehisintellekti teemadel

ANDRUS TINS

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI FOLKLORISTIKA OSAKOND

Vaatlen oma ettekandes tehistaibunarratiive kui tehnoloogiafolkloori osa. Hermann Bausinger on leidnud, et moderniseerumine/tehnologiseerumine ei muuda folkloori sügavamat olemust (Bausinger, 1961). Folkloor on osa inimkogukondadest ja ka tehnoloogia leiab oma koha folkloristlikes materjalides.

Külgnevatest distsipliinidest on tehnoloogia teemaga tege lenud nt küberkultuuri antropoloogid, kes on uurinud uute ja „modernsete” tehnoloogiate mõju alates 20. sajandi keskpaigast (Godelier 1971, Pfaffenberger 1992). Kultuuriuringutes on tehnoloogia ja inimese suhted üks keskseid teemasid (DuGay, Hall, Janes, Mackay ja Negus 1997). Folkloristidest on tehnoloogia teemat uurinud nt Sabine Wienker-Piepho (2000; mobiiltelefonilood/mobiilifolkloor) ja Mody C. Boatright (1963) („Naftatööstuse folkloor”), samuti on tehnoloogiateemad ulatuslikult esindatud linnalegendides (nt kogumik „Der Pudel in der Mikrowelle”). Tehnoloogia uuema ja intrigeerivama rakendusena on kultuuri ja ühiskonda mõjutamas tehisintellekt.

Õigupoolest on tehistaip olnud eri avaldumisvormides

ühiskonna ja kultuuri mõjutaja juba aastakümneid (laiema määratluse järgi on tehistaibud ka nt arvutimängud, veebi otsimootoritebotid jms). Inimlaadset suhtlust valdav tehistaip on aga täiesti iselaadne tehisintellekti rakendus, mille mõju kultuurile ja ühiskonnale on raske ülehinnata.

ChatGPT ja teiste sarnaste tehistaiburakenduste avalikkusele kättesaadavaks muutumine alates 2022. aasta sügisest on tekitanud ulatuslikku vastukaja kogu Eesti ühiskonnas. Käesolev ettekanne annab ülevaate Eesti veebikogukondades esitatud tehistaibu narratiividest, lähtudes 2023. aasta kevadel ja sama aasta sügisel kogutud empiirilisest materjalist. Kevadel võis Eesti ajakirjanduses, meedias ja veebikogukondades tervikuna näha ulatuslikku tehistaibust rääkimise lainet, sügiseks on huvifookused ja jutustamise intensiivsus muutunud. Seega võimaldab kahe perioodi võrdlev vaatlemine kirjeldada tehistaibufolkloori dünaamikat.

Kogutud andmetest selgub, et tehistaibuga seotud lood on tugevalt polariseerunud. Sisuline ühiskondlik arutelu on lugudes pigem tagaplaanil. Kogemuslugudena on levinud kirjeldused, kuidas tehistaip hõlbustab inimestel tunduvalt teatud rutiinsete ülesannete täitmist. Leidub ka lihtsalt vaimustust uue tehnoloogia üle. Teiselt poolt on selgelt esindatud tehistaibu suhtes skeptilised või isegi seda demoniseerivad lood, milles esitatakse kahtlusi ja hirme tehistaibu rakendamise eetiliste, moraalsete, humaansete jmt aspektide üle. Lugudes esineb ka naljandilaadseid narratiive, kuid üldpildis on varieeruvust vähe.

Kuidas me suhtleme tehistaibuga?

KADRI VIDER

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Arvutite ja tehismaailmaga oleme harjunud suhtlema juba digipöörde algusest 1990. aastatel. Oma tudengi- ja teadustööd noil aastail kirjutasin juba arvutiga, mis suhtles minuga inglise keeles. Toona oli aruteluks, mis juhtub eesti keelega, kui arvutikeskkond on ingliskeelne. 2010. aastatel põgusalt IT-tudengitele keeleressurssidest ja arvutilingvistikast loengut pidades tegin väikse testi: palusin üliõpilastel oma neti- ja nutiseadmed korraks sulgeda ja vastata klikkerite abiga lihtsale valikvastustega küsimusele: Mis keeles suhtleb minuga minu arvuti? Kurvastavalt paljud vastasid, et inglise keeles, rõõmustavalt mitmed, et eesti keeles, kuid oli ka küllalt vastuseid „ei mäleta“ või „ei tea“ – ja see on tegelikult kõige huvitavam osa.

Kuidas me inimestena tajume oma suhtlust tehismaailmaga? Ja kelleks või milleks me sellest lähtuvalt peame oma suhtluspartnerit, milliseid ootusi meil tema suhtes on või mis omadusi me talle omistame? Kuidas on muutunud see taju pärast 2023. a märtsi, kui suurtel keelemudelitel töötav ja teksti loov tehistaip (nt ChatGPT) suudab meiega suhelda sujuvas emakeeles?

Luban oma ettekandes neile küsimustele tähelepanu pöörata ja teema üle arutleda, lõplikke vastuseid siiski postuleerimata.

Armas hiilgav laulik.

Ivar Ivaski ja Marie Underi kirjavahetus 1957–1958

LITTERARIA: EESTI KULTUURILOO ALLIKMATERJALE, 28. VIHIK.
TARTU: EKM TEADUSKIRJASTUS 2023.
KOOSTAJA-TOIMETAJA TIINA SALUVERE
245 LK.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi sarja „Litteraria: eesti kultuuriloo allikmaterjale” uus väljaanne „Armas hiilgav laulik” toob lugejani eesti luule klassiku Marie Underi ja temast kaks põlvkonda noorema kirjandusteadlase ja luuletaja Ivar Ivaski kirjavahetuse alguse, kokku vahetati kirju kakskümmend kaks aastat. Tegu on tunnetest tulvil tiheda mõttevahetusega, milles avanevad kirjutajate loomingulised tõekspidamised, pagulaskirjanduse argipäev, aga ka sõjajärgse Euroopa kultuuriruum. Underi ja Ivaski pikka- des kirjades – keskmiselt 4000 sõna – on ehedalt tajutav kirjutajate erakordne vaimne lähedus, mille kandjaks oli mõlema sügav armastus luule ja kunstide vastu. Kirja- des avaneb Underi vahetu roll mitmekeelsest perest pärit Ivaski kujunemisel eesti luuletajaks, kahtlemata ka noore Ivaski inspireeriv mõju Marie Underi hilisluulele. Välja- anne pakub võimalust tajuda vahetult kirjutajate võimsat loomejõudu, see on aken kirjutajate sisemaailma ning vahetu tunnistus kirjanduse ja kirjakultuuri tähendusest paguluses.

ESITLUSED

„Litteraria“ 28. vihiku on EKLA allikate alusel koostanud, toimetanud ja kommenteerinud Tiina Saluvere, lisatud on nimeloend. Kirjades esinenud võõrkeelsed lõigud ja luuletused on tõlkinud Jürgen Alliksaar, konsultandina Mirjam Lepikult. Raamatu juhatab sisse Tiina Ann Kirsi ja Marin Laagi essee Underi ja Ivaski luulesõpruse taustadest ja temaatikast.

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Lydia Koidula kirjavahetus 1867–1873

TARTU: EESTI KIRJANDUSMUSEUMI TEADUSKIRJASTUS 2023
TOIMETAJAD MART LEPIK (1962) JA KANNI LABI (2023)
KUJUNDAJA PRIIT LÖÖPER
456 LK

Meie kirjanduse klassikute Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Lydia Koidula seitse aastat kestnud kirjavahetust, millest on säilinud kokku 94 kirja, on võimalik lugeda kui põnevat kiriromaani ajast, mil eesti romaan oli veel sündimata. See ületab kirjanduslikult väärtuselt nii mõnedki hilisemad proosateosed ja viib meid autentse kultuuriloolise dokumendina vahetult eesti kultuurielu arengu keeristesse.

Seltskonnaelust tagasitõmbunud Võru linnaarst Kreutzwald on Koidula kirju nimetanud oma elu ainukesteks valgusepunktideks. Teda võlusid Koidula siiras imetus, emotsionaalsed pihtimused ning elavad ja vaimukad kirjeldused Tartu elust. Noor kirjaneitsi Koidula, kes oli rakkes Postimehe toimetustöö, laulupeo korraldamise ja eesti teatri rajamisega, sai vanemalt ja kogenumalt kirjasõbralt häid nõuandeid eesti keeles luuletamiseks, kaastunnet ja tuge eluraskustes ning võimaluse arutada kõiki päevapoliitilisi küsimusi nagu võrdne võrdsega. Mõlemad said kirjavahetusest inspiratsiooni oma loometööks, samuti on see andnud ainet hilisematele ilukirjandusteostele.

Väljaande aluseks on kirjandusmuseumis koosta-

ESITLUSED

tud Kreutzwaldi kirjavahetuse viies köide (1962). Vajadust mööda on kirjatekste redigeeritud, täiendatud on kommentaare ja illustratsioonide valikut. Raamatu lõpust leiab lugeja kirjandusteadlase Sirje Oleski järelsõna „19. sajandi parim eesti romaan“, nimeregistri, sõnaseletuste ja illustratsioonide loendi.

Lisaks köitvale lugemisvarale on tegemist ka väga informatiivse uurimisallikaga humanitaarteadlastele. Kuidas on üksteisele kirja teel oma mõtteid ja tundeid edastatud ja mismoodi neid mõistetud? Mil määral on pooleteise sajandi jooksul muutunud eesti keele väljendusvõimalused? Milline on kirjades kasutatud keelte suhe ja mis asjaolud võisid tingida ühelt keelelt teisele ülemineku? Millised kasutatud vanasõnad, kõnekäänud, metafoorid on tõlkelaenulised, millised rahvasuust kuulnud? Mis laadi päevapoliitika küsimused ja ajalehtedes avaldatud uudised pälvisid kirjavahetajate tähelepanu? Nende ja paljude teiste teemade uurimiseks oleme ette valmistanud ka kirjavahetuse elektroonilise tekstikorpuse.

Translation and Literary Multilingualism

METHIS. STUDIA HUMANIORA ESTONICA, 31/32,
25. KÕIDE, ERINUMBER „TÕLKIMINE JA KIRJANDUSLIK MITMEKEELSUS”.
KÜLALISTOIMETAJAD DANIELE MONTICELLI, MARIS SAAGPAKK,
ANNA VERSCHIK
TEGEVTOIMETAJA KANNI LABI
PEATOIMETAJA MARIN LAAK

Ühes keeles kirjutatud ilukirjanduslikes teostes esinevad sageli ka teised keeled – see võib piirduda teiste keelte mainimisega või keeleliste eripärade markeerimisega, aga vahel sisaldavad ilukirjanduslikud tekstid ka võõrkeelseid sõnu või terveid lauseid ja pikemaid lõike. See on vahend nii loo kui tegelaskujude voolimisel ning ajastu konteksti markeerimisel. Erinumbris uuritakse mitmekeelsuse funktsioone kirjandustekstides ning nende tõlkimise võimalusi. Artiklite autorid vaatlevad, kuidas tõlkimine vaigistab või võimendab kirjandusteoses esinevaid teiskeelseid hääli ning missugused hoiakud keelte ja mitmekeelsuse kui fenomeni suhtes peegelduvad tõlkelahendustes. Erinumber liigub temaatiliselt tekstianalüüsile keskenduvatest artiklitest laiemat kultuurikonteksti käsitlevate teemade juurde ning lõpetab artiklitega autorite ja tõlkijate kui kirjandusväljal tegutsevate agentide mitmekeelsusest.

Tegemist on esimese erinumbriga, mis koondab mitmekeelsuse tõlkimise eri tahke käsitlevaid artikleid mitmetest kultuuriareaalidest, kokku 11 teadusartiklit Eesti ja rahvusvahelistelt autoritelt. Käsitlused ulatuvad geograa-

ESITLUSED

filiselt Kariibi mere saartelt üle inglise-, saksa-, itaalia-, kreekakeelsete kirjanduste rootsi, soome, ukraina, leedu ja eesti kultuuriruumideni. Kuna mitmekeelsus peegeldab inimestevahelisi kontakte, leiavad mitmekeelsuse tõlkimise kaudu käsitlemist ka tänapäeva ühiskonna kesksed teemad, nagu migratsioon, (post)kolonialism ja globaliseerumine. Tegu on keeruka, kihilise ja põneva teemaga, mis on aina enam tähelepanu pälvinud tänapäevastes kultuuri-, kirjandus- ja tõlkeuuringutes. Saatesõna erinumbrile on kirjutanud koostajad Daniele Monticelli, Maris Saagpakk ja Anna Verschik.

VABAARTIKLITE rubriigis ilmub USA-s elava eesti kirjandusteadlase Liina-Ly Roosi artikkel „Valge „lääneliku“ maskuliinsuse esitamine ja ümberkujundamine Balti ekraanil” ja Tartu Ülikooli eesti kirjanduse doktorandi Sirel Heinloo artikkel „Maailmakirjanduse välja aktualiseerumine Jaan Kaplinski loomingus Rootsi retseptioonis”.

Rubriigis ARVUSTUS tutvustab Marko PajevićBrilli kirjastuse uue ajakirja Journal of LiteraryMultilingualism esimest numbrit. Rubriigis ARHIIVILEID tutvustab Marin Laak rootsi-eesti luuletajat Ilmar Laabanit tõlkijana ja tema käsikirja jäänud tõlkeid eesti luulest.

Inimene muutuv asjas. Kuuendat põlve õpetaja

Jaan Ross

TARTU: EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI TEADUSKIRJASTUS 2023
TOIMETAJA MARI SARV
KEELETOIMETAJA KANNI LABI
KIJUNDAJA PILLE NIIN
264 LK

See raamat on sündinud mälu piltide alusel – mis paremini meeles, sellest olen kirjutanud. Nii on tekst kronoloogiliselt mõnevõrra auklik ja seda ei peaks lugema kui elulookirjeldust. Teatud mittevastavus või kontrapunktiline suhe valitseb teksti ja illustratsioonide vahel. Mitte kõigi tekstis kirjeldatud sündmuste kohta pole illustratsioone; ja mitte kõiki illustratsioone pole tekstis kommenteeritud.

Raamat tekkis järgnevalt. Jäin Eesti Muusika- ja Teatriakadeemiast pensionile ning seetõttu kujunes iga päev ootamatult palju vaba aega. Otsustasin kirja panna mõningaid, nagu mulle tundus, eredaid seiku oma elust ning esmalt avaldada neid Facebookis. Mari Sarv hakkas mu tekste nimetama novellideks. Novellid pälvisid ootamatult palju positiivset tagasisidet nii varasematelt kolleegidelt Tartus kui ka hilisematelt kolleegidelt Tallinnas. Seejärel hakkas mulle peaaegu iseenesest tunduma, et novellidest on võimalik kokku panna terve raamat. Praegusel kujul on raamatus ka mitte-omaeluloolisi tekste, mille (taas)avaldamist olen pidanud õigustatuks.

ESITLUSED

Võib-olla on pisut vara teha oma elust kokkuvõtet, ent pean ütlema, et olen suhelnud paljude heasoovlike inimestega, kellega kokkupuuted on mind rikastanud. Helju Tauk pani mind tähele ja püüdis suunata teele, mis oleks pakkunud enam kui kitsad kohalikud olud. Mart Rimmel kutsus mind tööle tolelaegsesse keele ja kirjanduse instituuti. Asta Õim kutsus mind täitma sama instituudi asedirektori kohustusi. Jüri Allik korraldas minu tööle asumist Tartu ülikooli. Peeter Tulviste pakkus mulle Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna dekaani ametikohta. Jüri Engelbrecht toetas minu valimist Eesti teaduste akadeemia liikmeks. Mu tänuvõlg nende inimeste ees on suur.

Raamatu trükiks valmimise eest võlgnen tänu tegevtoimetaja Mari Sarvele, keeleteoimetaja Kanni Labile ja kujundajale Pille Niinele. Tänan Eesti Kirjandusmuuseumi, kes oli nõus raamatu kirjastada võtma. Tänan Eesti Kultuurkapitali, kes raamatu väljaandmist finantseeris.

Lükata-tõmmata, hargiga-roobiga / Push-Pull, with Oven Fork and Poker

(HELISALVESTUSI EESTI RAHVALUULE ARHIIVIST, 16)

TARTU, EKM TEADUSKIRJASTUS 2023.

KOOSTAJAD KATARIIN RASKA, LEANNE BARBO JA NATALI PONETAJEV
TOIMETAJA JANIKA ORAS

TEKSTIVIIHIKU KUJUNDAJA LAURA BARBO

CD 1 HELIREŽII JAAN TAMM

MASTER JA CD2 HELIREŽII HAAR TAMMIK.

2CD + TEKSTIRAAMAT

Sarjas „Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist” on ilmunud uus väljaanne pillimuusikaga. Topeltalbumi keskmes on sada aastat tagasi elanud Läänemaa külapillimees Jaan Rand ja tema muusika.

Jaan Rand (1879–1944) oli Kirblast pärit parmupilli-, kandle- ja lõõtspillimängija. Ta oli nõutud pulmapillimees ja hingelt tõeline muusik, kellel oli parmupill alati taskus. Parmupilli oli Jaan Rand hakanud mängima 10-aastaselt. Temast sai ka parmupillide valmistaja. Mõne aja pärast lisandusid kannel, mida ta õppis oma isalt, ning lõõtspill, millega ta mängis rohkem kui sajas pulmas. Lugusid õppis Jaan Rand oma isalt ja ümberkaudsetelt pillimeestelt. Teadaolevalt ainus Jaan Ranna enda loodud lugu on käesoleva albumi nimilugu „Lükata-tõmmata, hargiga-roobiga”.

1937. aastal salvestati Jaan Ranna pillimängu Tallinnas Riigi Ringhäälingu studios. Eesti Rahvaluule Arhiivis

ESITLUSED

hoiul olevad toonased originaalsalvestused on avaldatud albumi esimesel CD-l. Teisel CD-l mängivad samu pillilugusid kolm tänapäeva muusikut, kes peavad end Jaani õpilasteks: Katariin Raska (parmupill), Leanne Barbo (kannel) ja Natali Ponetajev (lõõtspill). Enda sõnul mängivad nad tantsijatele ja tantsumuusika armastajatele. Kui Jaan Ranna esituses salvestati lood lühidalt, siis nemad mängivad neid nii, nagu need võisid kõlada sajanditagusel tantsuõhtul. Nad uurivad, kuidas mängida lõõtsalugu parmupillil, kandlelugu lõõtspillil, parmupillilugu kandlel ja sobitavad eri pille ka koos mängima.

Album on austusavaldus Jaan Rannale ja tema tantsulisele mängustiilile ning ühtlasi pilguheit sajandite tagusesse Läänemaa tantsurepertuaari, kus valitsesid pead pööritama panevad polkad ja labajalad.